

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Yahyâ Hamîdüddin

resini uzattı ve yeni bir antlaşmayla da İtalyan doktor ve mühendislerine Yemen'e yerleşme izni verdi (1936). Böylece 1930'lu yılların ortalarında dış güçlerle uzlaşma sağlayan İmam Yahyâ, bir taraftan da 1918 yılından beri bağımsızlık isteğiyle kendisini meşgul eden Hâşid, Kaharî, Dâli', Ubeyde ve Murâd kabileleriyle ve Necran'daki muhalif gruplarla olan mücadelesini sonuçlandırdı ve izlediği sert politikayla hasımlarını ortadan kaldırdı.

II. Dünya Savaşı yaklaşırken nisbî bir istikrar ve sükûnet dönemine giren Yemen'de 1939-1941 yılları arasında kıtlık ve veba salgını yaşandı. Ayrıca dışa kapalı siyaseti yüzünden ortaya çıkan maddî sıkıntılara çözüm bulamayan İmam Yahyâ'nın halka karşı tutumunu da gittikçe sertleştirmesi, hürriyet taraftarlarının Aden'de kurulan Hizbül-ahrâr'ın yönlendirdiği ve hemen her kesimden halkın katıldığı bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Diğer İslâm ülkelerindeki tecdid ve islahat hareketlerinden etkilenen bazı din âlimleri de bu muhalefeti destekledi. Aralarında oğlu Seyfülhak İbrâhîm'in de bulunduğu muhalefet liderlerinin, ulemâ'nın ve yüksek dereceli devlet görevlilerinin uyarıcı mektuplar gönderdikleri İmam Yahyâ'nın tutumunu değiştirmemesi aleyhindeki hoşnutsuzluğun düşmanlığa dönüşmesine ve sonuçta düzenlenen bir suikastle öldürülmesine yol açtı (17 Şubat 1948).

Mütevekkil-Alellah'ın içte mutlak otorite ve katılığı, dışta diğer ülkelerle ilişki kurmaktan çekinme ve siyasî yalnızlık esasına dayanan bir siyaset uygulamayı ilke edinmesinin, ayrıca yönetimle ilgili hemen her meseleyi şahsen çözmeye çalışmasının Yemen'i çağdaş uygarlığa ayak uydurmaktan alıkoyduğu söylenebilir. Yemen'in istiklâline sahip fakir bir ülke halinde kalmasını, yabancı hâkimiyetinde kalkınmış bir ülke olmasına tercih ettiğini söyleyen İmam Yahyâ (Zirikî, VIII, 171), Osmanlılar'ın çekildiği tarihten ölümüne kadar geçen otuz yıl içerisinde memleketini kendi hâkimiyeti altında birleştirmeye dışında önemli bir başarı gösterememiş, onun imamlığı döneminde Yemen, medeniyet ve gelişme itibarıyla Osmanlı zamanındakinden çok daha gerilere gitmiştir (Seyyid Mustafa Sâlim, s. 37-39; Ahmed Kâyid es-Sâidî, s. 40-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Emîn Saïd, *el-Yemen*, Kahire 1378/1959, s. 27-33, 100-108, 129-130, 136-138, 144-145; W. H. Ingrams, *The Yemen: Imams, Ruless and Revolutions*, London 1963, s. 59-76; Seyyid Mustafa Sâlim, *Tekvinü'l-Yemeni'l-hadîs*, Kahire 1971, s.

37-39, 73-80, 440-442, 445-447; a.m.f., "Yahyâ b. Muḥammed Ḥamîdiddîn", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a 1414/1992, II, 1023; Muhammed b. Muhammed Yahyâ, *E'immetü'l-Yemen bi'l-kamî'r-râbi' 'aşer li'l-hicre*, Kahire 1396, I-II, tür.yer.; Fâruk Osman Abâza, *el-Hükümü'l-Osmâni fi'l-Yemen: 1872-1918*, Beyrut 1979, s. 104-109, 281-283; Ahmed Câbir Afif, *el-Hareketü'l-vaṭaniyye fi'l-Yemen*, Dimaşk 1402/1982, s. 53-56; Celâl Yahyâ, *el-Âlemü'l-Arabiyyü'l-hadîs*, Kahire 1982, II, 84-104; Ahmed Kâyid es-Sâidî, *Hareketü'l-mu'âraza'ti'l-Yemeniyye*, Beyrut 1403/1983, s. 32-45, 244-270; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1980*, Ankara 1984, s. 207-208; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 170-171; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 598; Abdullah b. Abdülkerîm el-Cürâfî, *el-Muḥteṭaf min târihi'l-Yemen*, Beyrut 1407/1987, s. 289-330; P. Dresch, *Tribes Government and History in Yemen*, Oxford 1989, s. 222-239; E. O'Ballance, *el-Yemen* (trc. Abdülhâlik M. Lâşîd), Kahire 1990, s. 55-77; Abdülazîz Kâid el-Mes'ûdî, *el-Yemenü'l-mu'âşir*, San'a 1413/1992, s. 126-176, 307-336; Murat Cebecioğlu, *Mirlivâ Hasan Muhyiddin Paşa'nın Özel Defteri (Yemen, Irak ve Gilan Olayları): 1905-1912* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-25, 236-260; Abdülkerîm b. Ahmed Mutahhar, *Siretü'l-imâm Yahyâ b. Muḥammed Ḥamîdiddîn: Ketîbetü'l-hikme min sireti imâmi'l-ümme* (nşr. M. İsâ Sâlihiyye), Amman 1418/1998; Mim Kemal Öke - M. Lutfullah Karaman, *Adı Yemen-dir*, İstanbul 2003, tür.yer.; İhsan Süreyya Sırma, "Yemen", *İA*, XIII, 381; A. Rouaud, "Yahyâ b. Muḥammad", *EP* (İng.), XI, 247-248; G. R. Smith, "al-Yaman", a.e., XI, 274; C. P. Harris, "Yahya", *EBr.*, XXIII, 867; W. H. Is., "Yemen", a.e., XXIII, 886-887; M. W. Wenner, "Yemen", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, IV, 355-356.

MUSTAFA ÖZ

MÜTEVEKKİL - ALELLAH,
Yahyâ b. Şemseddin

(المتوكل على الله يحيى بن شمس الدين)

Şerefüddin Yahyâ b. Şemsiddin b. el-İmâm Mehdi Ahmed b. Yahyâ ez-Zeydi (ö. 965/1558)

Yemen Zeydi imanı ve fakihi.

27 Ramazan 877 (25 Şubat 1473) tarihinde Yemen'in kuzeybatı kesiminde Kevkebân'a bağlı Hısnıhadürüşşeyh'te doğdu. Hz. Hasan'ın soyundan olup *el-Baḥrû'z-zehḥâr* müellifi Mehdi-Lidînilâh İbnü'l-Murtazâ'nın torunudur. Hısnüzzaffir'de Abdullah b. Ahmed eş-Şatbî, Abdullah b. Yahyâ en-Nâzirî ve Abdullah b. Mes'ûd el-Havâli; San'a'da Ali b. Sâlih el-Ullefi, Muhammed b. İbrâhîm ez-Zafârî, Seyyid el-Hâdî b. Muhammed ve Muhammed b. Ali el-Veşelî gibi âlimlerden Arap dili ve edebiyatı, kelâm, fıkıh, hadis ve tefsir okudu. Akli ve nakli ilimlerde kendini yetiştirdi.

10 Cemâziyelewele 912 (28 Eylül 1506) tarihinde Hısnüzzaffir'de imamlığını ilân etti; ulemâ ve şehrin önde gelenleri kendisine biat etti, çevreye mektuplar gönderdi, Cibâlül Yemen gibi bazı bölgelerde imamlığı tanındı. Tihâme ve Aşağı Yemen bölgeleri ise Tâhirîler'den Sultan Âmir b. Abdülvehhâb'a tâbi idi. Mütevekkil, müsülman gemilerine saldıran Portekizlilerle savaşmak için 921'de (1515) Kızıldeniz'deki Yemen sahiline yakın Kemerân adasına yerleşen Memlûk donanmasının kumandanı Emîr Hüseyin'e elçi göndererek Âmir'e karşı ondan yardım istedi. Bu sırada kendilerine yiyecek yardımı yapılması talebinin Âmir tarafından reddedilmesi üzerine Emîr Hüseyin ona savaş açtı, Zebîd ele geçirildikten sonra Âmir San'a önlerinde öldürülüp Tâhirîler hânedanına son verildi (923/1517). Ardından Memlûkler, Selâ'da bulunan Mütevekkil-Alellah'a karşı yürüyüp şehri kuşattılsa da sultanları Kansu Gavri'nin Osmanlılar'la yaptığı savaşta öldürüldüğü haberi ulaşınca antlaşma yapıp savaştan vazgeçtiler.

Memlûk ordusunun Yemen'i terketmesiyle San'a, Sa'de ve çevreleri, Ta'kür ve Taiz Mütevekkil'in eline geçti. Mütevekkil 922'de (1516) San'a'yı zaptedince buradaki İsmâîlîler'i şehirden sürdü (Nehrevâlî, s.168). Yavuz Sultan Selim, bu sırada Yemen'de kalan Memlûk Çerkezleri'nin başına geçen ve San'a'da Osmanlılar'a bağlılık arzeden kumandanlardan İskender'i Yemen'e hâkim ve serdar olarak tayin ettiyse de sonradan bazı Çerkezler ve Mütevekkil onu tanımadı. Yemen'in Osmanlı Devleti'ne bağlanması ancak 945 (1538) yılında Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa eliyle oldu. Bu sırada Aden Tâhirîler'den bir ailenin, Zebîd ve çevresi de Osmanlılar'a tâbi Memlûkler'in nüfuzundaydı. Osmanlı kuvvetleri ilk olarak kuzeyden güneye doğru Cizân (Ceyzân), Aden ve Şahr gibi sahil şehirleri ve çevresinde hâkimiyet kurarken Yemen'in büyük bir kısmı Mütevekkil'in elinde bulunuyordu. Bir taraftan Tâhirîler ve Cevf bölgesi şerifleriyle savaşmakta olan Mütevekkil ile oğlu Mutahhar, Osmanlılar'a karşı verdikleri mücadelede başarılı olmadılar. Mütevekkil'in 948'de (1541) ülkeyi oğulları arasında paylaştırması ve Mutahhar'a karşı diğer oğlu Şemseddin'i desteklemesi sebebiyle Mutahhar'la arası açıldı. Mutahhar babasına karşı Osmanlılar'la iş birliği yaptı. Cevf şerifleriyle İsmâîlîler'in de Zeydîler'e karşı Osmanlılar'ı desteklemesi üzerine Osmanlı nüfuzu Güney Yemen'den başlayarak gittikçe genişledi. 952-

de (1545) veya ertesi yılın başında (Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, s. 695-696; krş. *EP*² [İng.], VII, 779) Mütevekkil oğlu Şemseddin'le birlikte Mutahhar lehine imamlıktan vazgeçip Kevkebân'a çekildi; Mutahhar San'a'da yönetimi eline geçirerek kendi adına para bastırdı. Mütevekkil daha sonra Hısnüzzafir'e gitti ve 7 Cemâziyelâhir 965 (27 Mart 1558) tarihinde burada vefat etti.

Mütevekkil-Alellah, Ehl-i sünnet'in dört imamına saygı gösterir, bu mezheplerin mensuplarına ve ulemâsına karşı çok iyi davranır, Zeydiyye'yi beşinci mezhep kabul ederdi. Nehrevâlî'nin, kendisinin ictihad ehlî olduğunu ileri sürmesine rağmen bu ehliyete sahip bulunmadığını belirtmesi (*el-Berku'l-Yemânî*, s. 59-60) mezhep ayrılığından kaynaklanmış olmalıdır. San'a'daki Mescidü'l-Ezher'i (926/1520), Sa'de surlarını ve çeşitli şehirlerdeki bazı yapıları o inşa ettirmiştir.

Eserleri. 1. *el-Esmâr fi fıkhi'l-e'immeti'l-aṭhâr*. Mehdî-Lidînillâh'ın Zeydî fıkhına dair *el-Ezhâr* adlı eserinin muhtasarıdır. Yemen'de meşhur eserlerden biri olup Muhammed b. Yahyâ Behrân, Ali b. Abdullah Revvâ', Sâlih b. Sıddîk en-Nemâzî, Yahyâ b. Hamîd el-Mukrânî, Hasan b. Muhammed ez-Züreykî gibi âlimler tarafından şerh edilmiştir. 2. *Kaşâşü'l-hak fi medhi ve zikri mu'cizâti seyyidi'l-halk*. 150 beyitlik bu manzumeyi müellifin oğlu Abdullah, Behrân ve Osman b. Ali el-Vezîr şerhetmiştir. 3. *er-Risâletü'l-mâni'a min isti'mâli'l-muḥarremâti'l-câmi'a*. Afyon (haşîş), kât vb. sarhoş edici şeylerin haramlığıyla ilgilidir. 4. *er-Risâletü's-şâdi'a bi-esne'l-meṭâlibi's-şâmile li'l-fezâ'îl ḥavle ḥadîşî "süddü'l-ebvâ illâ bâbe 'Alî"*. 5. *Risâle fi'l-iddihâr*. 6. *Vaşıyyetü'l-İmâm Şerefidîn*. 7. *Bahş fi mes'eleti'l-imâme ve'l-hisbe*. 8. *Haḳîkatü's-sükr*. 9. *Risâle ḥavle'l-makâmâti'l-erba'ati'l-mevzû'a fi'l-Haremi'l-Mekki*. Mütevekkil'in ayrıca çeşitli sorulara verdiği cevaplar ve bazı tanınmış kimselere gönderdiği mektupları günümüze ulaşmıştır (eserlerinin bir listesi ve yazma nüshaları için bk. Abdullah b. Muhammed el-Habeşî, *Mü'ellefâtü hûkkâmî'l-Yemen*, s. 120-123; *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî*, s. 656-659; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, s. 1134-1136).

BİBLİYOGRAFYA :

Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-fethi'l-'Osmani* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1387/1967, s. 59-60, 67-68, 86, 95-96, 168, 184, 188, 193; Muhammed b. Ömer et-Tayyib Bâfâkih, *Târîhu's-Şahr ve aḥbârü'l-karni'l-âşir* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), Beyrut 1419/1999, s.187,

222, 265, 267, 289, 298, 326; Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî, *Gâyetü'l-emâni fi aḥbârü'l-kuṭri'l-Yemâni* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr), Kahire 1388/1968, s. 634-635, 642-643, 653-658, 662-663, 676, 684, 688, 690-696, 713, 717-718, ayrıca bk. İndeks; Şevkânî, *el-Bedrü'l-âtil*¹, I, 278-280; Seyyid Mustafa Sâlim, *el-Fethü'l-'Osmani el-ewvel li'l-Yemen*, Kahire 1969, s. 39, 58, 82-85, 98, 113-126, 150, 155-178; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdirü'târîhi'l-Yemen fi'l-'asri'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 210; Fâruk Osman Abâza, *el-Hûkmü'l-'Osmani fi'l-Yemen: 1872-1918*, Beyrut 1979, s. 18-22; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Mü'ellefâtü hûkkâmî'l-Yemen* (nşr. E. Niewöhner-Eberhard), Wiesbaden 1979, s. 119-123; a.m.f., *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 655-659; a.m.f., *Fihrisü maḥṭûṭâti bâzî'l-mektebâti'l-ḥâşşa fi'l-Yemen*, London 1994, s. 55, 377; Ahmed el-Hüseyinî, *Mü'ellefâtü'z-Zeydiyye*, Kum 1413, I, 44, 51, 57, 58, 82, 89, 156, 430, 468; II, 154, 223, 346, 414; Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, *A'lâmü'l-mü'ellifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999, s. 1134-1136; J. R. Blackburn, "al-Mutawakkil 'Alâ'llâh", *EP*² (İng.), VII, 779-780.

AHMET ÖZEL

MÜTEVELLİ (المتولى)

Vakfın işlerini yürütmek üzere tayin edilen kimse.

Sözlükte "başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen" gibi anlamlar taşıyan **mütevellî** kelimesi terim olarak vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi ifade eder. Bu görev ve yetkiye **velâyet (vilâyet)**, görevlendirmeye **tevlîyet** denilmektedir. Osmanlı uygulamasında mütevellinin yaptığı iş için çoğunlukla tevlîyet kullanılır.

Mütevellî tayininde vakfedenin (vâkıf) iradesi esas alınır, iradesinin belirlenemediği durumlarda yetki hâkime geçer. Vâkıfın isteğiyle tayin edilene "meşrut mütevellî", hâkim tarafından tayin edilene "mansub mütevellî" denir. Osmanlılar'da önceleri, boşalan mütevellilik görevleri hâkimin yaptığı tevcihle doldurulurken Tanzimat sonrasında padişahların beratlarıyla "sadaka" nevinden tevcihler yapılmaya başlanmıştır ve bu tür mütevellî tayinlerine "sadaka tevlîyetler" adı verilmiştir.

Mütevellî tayini ve azli, mütevellide aranacak şartlar, mütevellinin hak ve vazifeleri gibi konularda fıkıh mezhepleri arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte (*Mu.F.*, XXXVI, 99-104) bütün İslâm hukukçuları vâkıfın mütevellî tayini konusunda mutlak yetkiye sahip olduğunu kabul etmiştir. Diğer hususlarda ise daha çok

Hanevî mezhebinin yaklaşımları özetlenecektir. Kuruluş sırasında vâkıf mütevellî belirlenmemişse ya kendisi mütevellî olur veya bir başkasını tayin eder; hayatta değilse, vasiyet tenfizi için tayin ettiği bir vâsi varsa vasiyette aksi yönde bir kayıt bulunmadıkça o kişi aynı zamanda mütevellî tayin edilmiş sayılır. Vâkıfın veya yetkili kıldığı şahısların tayin ettiği bir mütevellî mevcut değilse tayin yetkisi hâkime geçer. Hanevî mezhebindeki hâkim görüşe göre vâkıfın evlât ve hısımları arasında bu işe ehil olan biri varsa onu yabancılara tercih etmesi gerekir. "Evlâdımın erşedi" (en iyi yönetebilecek olanı) ifadesinde olduğu gibi vâkıfın mütevellî tayinine ilişkin beyanları hususunda hâkimin yorum ve takdirine ihtiyaç duyuluyorsa mütevellî tayini hâkimin kararıyla kesinleşir. Hatta vâkıfın ifadelelerinden adayları teke indirmek mümkün değilse birden fazla kişi birlikte mütevellî tayin edilebilir. 1936 tarihli Vakıflar Nizam-nâmesi bu kuralı değiştirmiş, tevlîyetin müşterek veya hisseli olarak yapılamayacağını hükme bağlamıştır (md. 39). Tevlîyet tevcihinde vâkıfca belirlenen şartlar ve ehliyet dışında kız ve erkek çocuklar arasında hiçbir ayırım gözletmez (Ömer Hilmi Efendi, md. 298; Ali Haydar, md. 1139-1149). Vakfı yönetmek için tayin edilen mütevellî dışında sadece vakfın tescil işlemlerini yürütmek üzere vâkıf tarafından belirlenen tescil mütevellisi bulunmaktadır ki yetkisi tescil işlemlerinin tamamlanmasıyla sona erer. Bu tayinin amacı, vakfın kuruluşuna ilişkin farazî davada vakfın tescilini mürâfaalı bir duruşma ile gerçekleştirmektir.

Bazı İslâm ülkelerinde mütevellîye "kayyim", "mütekellim ale'l-vakf" ve "nâzır" da denilmektedir. Mütekellim ale'l-vakf tabiri mütevellinin eş anlamlısıdır. Kayyim kelimesi bazan mütevellî ile aynı mânada bazan da "mütevellî gözetiminde vakfın işlerinde çalışan görevli" mânasında kullanılmaktadır (bk. KAYYIM). Arap âleminde ve bazı fıkıh kitaplarında nâzır "vakıf mütevellisi", Osmanlı uygulamasında ise "mütevellinin vakıf hakkındaki tasarruflarını kontrol eden ve işlerin usulüne uygun yapılıp yapılmadığını denetleyen kimse" demektir.

Fıkıh ve fetva kitaplarında veya arşivlerde dağınık halde bulunan mütevellî tayiniyle ilgili hükümler hukukî düzenlemelere konu olmuş, önceleri tevlîyet cihetleri boşalınca şartları çerçevesinde tevcih edilirken Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti kurulduktan sonra mazbut veya mazbut hük-